

Mauro Dujmović, Juraj Dobrila University of Pula, Croatia

Gdje je nestao Winston Smith?

Abstract: Where Has Winston Smith Disappeared?

1984 is a peculiar symbol of a tragic future of the mankind. Orwells intention, more or less all his critics agree on that, was not to predict but to warn and to prevent the destruction of the human personality. Political manipulation of reality through the control of the past and language lies in the centre of Orwell's nightmare. Orwell's fictional world and reality in which we live provide an answer to a common central question, the question of human freedom. Human existence and freedom have been inseparable since the beginning. Man is a victim of strong influences, which deepen an individual's agony and his fear of everyday life in which he feels totally lost and alone like a drop in the ocean. Following the example of the main character Winston Smith it is evident that human nature is influenced by the structure of the modern society, that is the way in which social and political organisations, culture and mass media influence human nature. Therefore the question is how and in which ways has the modern man been conditioned and what is his real role within the modern society? This article has been inspired by the writings of some of the greatest contemporary minds who are fierce critics of the contemporary society and sincere fighters for human emancipation, the establishment of a human society and a well-rounded person, promoters of individual freedom and spontaneity, of free self-expression and constant improvement of love towards life.

Keywords: alienation, spontaneity, conformity, human personality, manipulation, freedom, individual, individualism, identity, character

1. Uvod

Ovaj rad tematizira koncept ljudske slobode i dehumanizacije društva. Središnja teza istražuje kako je Orwell upotrijebio svoju distopijsku naraciju – ne da bi predvidio budućnost, već da bi

upozorio na potencijalne opasnosti razvoja suvremenog društva, s posebnim naglaskom na tehnologiju i medije masovne komunikacije kao mehanizme društvene kontrole. Moderni čovjek, prikazan kroz lik Winstona Smitha, postaje žrtva moćnih društvenih i političkih struktura koje potiskuju individualnost i slobodu. Primjena metaforičkih i alegorijskih interpretacija ne ilustrira samo sveobuhvatnost i složenost društvenih i političkih sila koje oblikuju ljudsku osobnost, već sugerira da je Orwell razmišljao o načinima na koje moderna tehnologija i masovni mediji pridonose eroziji individualnosti i jačanju konformizma među ljudima, tjerajući pojedince da se podrede društvenim normama koje im nameću politički entiteti. Winston predstavlja borbu pojedinca protiv represivnih političkih struktura, što je metafora za potragu modernog čovjeka za vlastitim identitetom usred društvenih pritisaka. Metodologija rada „Gdje je nestao Winston Smith?“ pokušava slijediti teorijski i analitički pristup prvenstveno analizirajući ključne teme, simbole i lik glavnog protagonista romana, Winstona Smitha.

U uvodnim poglavljima rada upotrijebljena je komparativna analiza kojom se uspoređuje Orwellova 1984. s drugim distopijskim djelima, kao što su Huxleyjev Vrli novi svijet, Zamyatinov Mi i Bradburyjev Fahrenheit 451, a čime se Orwellovo djelo smješta u širi povijesni kontekst književnosti i distopijske literature 20. stoljeća, ističući paralele između distopijskog svijeta 1984. i stvarnih događaja. U poglavljima koja slijede upotrijebljena je tekstualna analiza, koja je poslužila za analizu specifičnih odlomaka i citata iz Orwellove 1984. kako bi se istražile temeljne teme poput dehumanizacije, manipulacije i potiskivanja individualnosti. Ova je metoda pomogla u ilustriranju relevantnosti Orwellovih upozorenja za današnji svijet, u kojem su pitanja privatnosti, autonomije i državne kontrole sve prisutnija. U najvećem dijelu rada korišten je multidisciplinarni pristup koji kombinira književnu analizu i relevantne teorijske postavke književnih kritičara, psihoanalitičara, sociologa, medijskih teoretičara, politologa i društvenih kritičara u svrhu dokazivanja činjenice da suvremeni čovjek živi u društvu kontrole i nadzora te kako bi se pokazalo da se Orwellova 1984. može čitati ne samo kao književno djelo, već i kao smisljena kritika tehnologije, birokracije i autoritarizma u suvremenom društvu.

Primijenjena metodologija rada ukorijenjena je u književno-kritičkom pristupu koji koristi tekstualnu analizu, komparativnu literaturu i multidisciplinarni pristup književnom tekstu. Rad ne koristi empirijske ili statističke metode, već se fokusira na kritički diskurs, integrirajući uvide iz

psihoanalize, medijskih studija, sociologije i političke teorije u cilju detaljne analize Orwellove 1984. i njezinih implikacija na moderno društvo i pojedinca koji u njemu živi.

2. Utopija i antiutopija

Rijetko se koja teorija totalitarizma ili neko svjesno upozorenje na znanstvenu bahatost ili tehnološku prijetnju utisnulo u maštu dvadesetog stoljeća kao 1984. Antiutopiji je kao i utopiji potrebna književnost kao medij za objavljivanje svoje poruke. Popularizacijom distopije došlo je do oživljavanja i same utopije, odnosno antiutopije kao književnog žanra. U tom kontekstu najčešće se spominju djela poput Poslije Londona Richarda Jefferies (1885.), Cezarov stup Ignatiusa Donnellyja (1890.) te Željezna peta (vizija fašističke opasnosti u Americi) Jacka Londona (1907.). Otprilike u istom tom razdoblju svjetlo dana ugledali su neki od trajnih arhetipova i danas klasika suvremene antiutopije poput Čudnog slučaja dr. Jekylla i g. Hyde (The Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde) Roberta Louisa Stevenson (1886.), Slike Doriana Graya (The Picture of Dorian Gray) Oscara Wilde (1891.), Otoka doktora Moreau (The Island of Dr. Moreau) H. G. Wells (1896.) te Drakule Brama Stokera (1897.). Utopija i antiutopija pripadaju istom književnom žanru, iako jedna optimistično gleda na budućnost razvoja idealnog ljudskog društva i zajednica, a druga predstavlja njezinu najcrnju antitezu (Kumar).

Događaji poput Prvog svjetskog rata, uspon fašizma i staljinizma tridesetih godina 20. stoljeća bili su pljuska u lice utopijskim nadama intelektualaca, književnika i humanista. Utopija 20. stoljeća pretvorila se u distopiju, u kojoj je optimizam iz prethodnih priča zamijenjen mračnim vizijama budućnosti i upozorenjima koja se odražavaju na sadašnjost. Užasi rogovskog ratovanja Prvog svjetskog rata, holokaust, pogubljenja i staljinistički gulazi, bacanje atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki nanijeli su presudan udarac zapadnjačkim idejama napretka i razuma i donijeli iskustvo razočaranja, gorčine, straha, očaja, depresije i potištenosti. Međutim, te su stvari antiutopiji pribavile mnogo životne esencije. Antiutopija se ne pojavljuje ni iz čega. U popriličnoj mjeri crpi svoju energiju iz snage utopije. Ponekad je veoma teško utvrditi jasno razgraničenje između utopije i antiutopije. Naime, definirajući se kao antonim utopije, distopija ili antiutopija odražavaju ideološki odnos određenih odnosa, zajednica, društvenih konvencija i pravaca. Nastajući dakle u suprotnosti s terminom utopija, antiutopija rezultira povećanjem analiza i kritika pojedinih aspekata

suvremenog svijeta, ali u usporedbi s utopijom producira potpuno drugačije pripovjedačke procese. Ti procesi sadržavaju paradoksalno gledište: svijet koji se prezentira nije stvaran. Nije prezentiran kao hipoteza, i nije vjerojatan: to je poput hiperbole, guranje prema apsurdno kako bi se prosvijetlila sadašnjost. I utopijski i antiutopijski pisci kreću od kritike i diskusije o stanju određenih stvari; njihov je cilj prezentacija takozvane „ljudske gluposti” uz suprotstavljena mentalna i politička stajališta. Utopijski pisac direktno ukazuje na njemu svojstvenu svrhu pozitivnog društva identificirajući alternativni svijet sa sadašnjošću; antiutopijski autor počinje s *reductio ad absurdum*, negativni elementi opisani na početku romana stalno su prisutni sve do trenutka kada ih demantira apsurdnost nastalog svijeta. Funkcija antiutopije jest analiza moći i opasnosti karakterističnih za ispraznost prihvaćanja utvrđenih pravila i pojedinih socijalnih i kulturnih obrazaca (Claeys).

Knjige koje pripadaju ovom žanru obilježene su negativnim konotacijama; one su oznaka potpunog opadanja vrijednosti kao svojevrsnog šoka za građansku ideologiju, a posebno za intelektualni milje. Čini se da se tehnološki napredak nije razvijao u skladu s načelima viktorijanskog doba, naprotiv, mijenjao se u skladu s načelima proizvodne aparature i monopola. S time u vezi, na planu romana uvriježen je donekle eskapistički „viktorijanski impuls” za čitanjem o idealistički prikazanom aristokratskom društvu, lišenom osvrtu na fundamentalne probleme ljudskog iskustva, izuzev onog kojeg donose simboličke reprezentacije „velikih junaka” i njihovih sudbina.^[1] Stoga je društvo moderne organizacije rada sprečavalo bilo kakav oblik autonomnog ljudskog djelovanja: čovjek se udaljio od svoje naturalističke i osobne individualnosti i postao dijelom mehaničke zajednice. Stoga roman dvadesetog stoljeća donosi društvenu satiru koja propituje ljudsku poziciju; da je kriza bila duboka i da je zahvatila sve klase u društvu vizualno prezentira kao jedan od najboljih odraza stvarnosti film *Moderna vremena* (*Modern Times*) Charlija Chaplina iz 1936. godine. Pod krinkom parodije i satire Chaplin je prikazao mehaničku civilizaciju koja je doslovno poludjela od posvemašnje brzine i učinkovitosti. Film započinje prikazom sata koji ispunjava čitavi kadar i stadom galopirajuće stoke. Veza između ovih dvaju filmska motiva više je nego jasna – vrijeme i brzina nove su parole modernih vremena, vremena koja čovjeka pretvaraju u mehanizam.

Poznat po tome što je svoja socijalna stajališta i svjetonazor ugradio u većinu svog književnog opusa, H.G. Wells (1866. – 1946.) kao svjetski poznat pisac znanstvene fantastike možda je ujedno i najutjecajniji pisac za razvoj priče o nadama i strahovima vezanima uz zapadno društvo

dvadesetog stoljeća. U Vremenskom stroju (The Time Machine, 1895.) glavni junak putuje kroz vrijeme i koristeći vremenski stroj otkriva da je u godini 30 000 000. sav život nestao s lica zemlje, ostavljajući za sobom samo devastirani krajolik. Kao otvoreni protivnik rata i tehnologije i kao borac za radnička prava Wells upozorava na moguće posljedice neprestane industrijalizacije i eksploatacije radničke klase. U Otoku doktora Moreaua (1896.) i Nevidljivom čovjeku (The Invisible Man, 1897.) pisac je prikazao znanstvenike kao izopačene intelektualce željne moći, koji koriste znanost u brutalne i nehumane svrhe. Marsijanci iz Rata Svjetova (The War of the Worlds, 1898.) i Seleniti iz Prvog čovjeka na Mjesecu (The First Man on the Moon, 1901.) personificiraju mozak bez osjećaja i upozoravaju na dominaciju racionalnog i znanstvenog, rezultat čega je snaga bez milosti i djelotvornost bez nakane.

Antiutopijska bajka Kad se stroj zaustavi (1909.) prikaz je neljudski ustrojene civilizacije autora E. M. Forstera, koji se nastavlja na tradiciju H. G. Wellsa opisujući mračnu budućnost koju karakteriziraju klasna podjela i nestanak ljudske rase. Zamjatinova antiutopija Mi, s autokratski vođenom državom kojom vladaju Dobrotvor i njegovi Čuvari, neupitno je inspirirana Wellsovom Pričom o predstojećim danima (1899.) i Kad se spavač probudi (1899.). Na sličan je način i Huxleyjev Vrli novi svijet inspiriran Selenitskom civilizacijom iz Prvog čovjeka na Mjesecu, a Orwella sigurno ne bi iznenadilo mišljenje kako se elaborat za 1984. može pronaći u Wellsovoj pripovijesti Kad se spavač probudi (Kumar).

3. Antiutopijski „život u smrti”

Kada govorimo o antiutopiji, ili barem književnim djelima koja se vezuju uz taj pojam, počevši od Životinjske farme Geoga Orwella i 1984. istoga autora pa do Vrlom Novog Svijeta Aldousa Huxleya i romana Mi Jevgenija Zamjatina, Farenheita 451 Raya Bradburya i Paklene naranče i 1985. Anthonyja Burgessa, svi oni, mada različiti, dijele neke zajedničke karakteristike, koje ih svrstavaju u žanr antiutopijskog štiva.

U Vrlom novom svijetu, kao i u 1984., masa ljudi čini i predstavlja pozadinsku populaciju velikih gradova. Za razliku od detaljno razrađenih glavnih likova Winstona Smitha i Johna Divljaka, mase su prikazane kao potpuno bezlične. Tome je tako jer Huxley i Orwell opisuju masu koja je izgubila mnoge svoje specifične ljudske karakteristike. U Vrlom novom svijetu muškarci i žene izlazni su

proizvod biološke proizvodnje na pokretnoj traci. Oni su svi svrstani i raspoređeni u različite socijalne klase nazvane po slovima grčke abecede: od Alfa-plus intelektualaca i vladajuće klase do Epsilon, koji predstavljaju najnižu radnu snagu i nemaju potrebe za visokom razinom inteligencije. Rasa ljudi stvara se tzv. „bokanovskim procesom”, tj. genetskim inženjeringom kojim se služe znanstvenici za proizvodnju 96 blizanaca, koji mogu raditi na 96 identičnih strojeva. U 632. godini F. E. svijet je nastanjen milijunima blizanaca: standardnim Gamama, nepromjenljivim Deltama i jednoličnim Ipsilonima. Orwellovi građani, baš kao i Huxleyevi, nose plava radna odijela, dok članovi Uže Partije nose crna kao znak međusobnog razlikovanja i prepoznavanja. Ljudi žive lišeni svoje osobnosti i osobnog identiteta te iako imaju svoja imena, oslovljava ih se brojevima (npr. 6079 Smith).

Nije ovo prvi put u tradiciji distopijske književnosti da su protagonisti romana nazvani po brojevima. U Yevgeny Zamyatinovu romanu *Mi (We)* mutacija je još tragičnija jer likovi ne postaju brojevi, već oni to jesu; pripovjedač je, na primjer, D-503, dok je njegova ljubavnica I-330. Nadalje, u romanu *Paklena naranča* Anthonya Burgessa protagonist Alex zatvoren je i gubi svoj osobni identitet. „...bio sam 6655321, a ne više vaš mali družja Alex” (Burgess 81). *Paklena naranča* prikazuje totalitarnu globalnu državu u bliskoj budućnosti: glavni lik, futuristički tinejdžer Alex, sudjeluje u visokostiliziranom nasilju, poput serijskog silovanja izvedenog uz Rossinijevu glazbu. No biva uhapšen i podvrgnut takozvanoj terapiji averzije, koja ga treba odvići od sklonosti ultranasilju, silovanju, halucinogenim drogama i klasičnoj glazbi. Nastojeći Alexa uvjetovati da postane dobar, Država mu uskraćuje pravo slobodnog moralnog izbora, negirajući time njegovu ljudskost. Izbor klasične glazbe kao jedne od ovisnosti od kojih Država želi odvići mladog huligana simbolizira pak glupost službenog aparata.

U romanu 1985. Burgess vodi svojevrsni intertekstualni dijalog s Orwellovom 1984. Knjiga je podijeljena u dva dijela. Prvi dio sastoji se od kolaža esejističkih razmatranja o utopijskoj i antiutopijskoj književnosti, a analiza i kritika 1984. tu ima središnje mjesto. U drugom dijelu knjige autor nastavlja svoju omiljenu temu propitivanja sudbine, odnosno slobode izbora pojedinca. Autor smatra da za zapadnog čovjeka u skoroj budućnosti nastupaju teška vremena. Nakon što je izgubio suprugu u požaru bolnice glavni lik, Bev, bivši profesor povijesti, odlučuje suprotstaviti se sistemu. Smrt supruge mogla se izbjeći da vatrogasci nisu toga dana štrajkali. Međutim, Bevovo

buntovništvo osuđeno je na propast, kao i ono Winstona Smitha u 1984. Njegovim životom upravljaju sindikati i hiperinflacija jer zapadno liberalno društvo i vrijednosti propadaju pod naletom militantnog i patrijarhalnog islama. Zapadnjačka kultura obilježena je smanjenjem obrazovnih standarda i uništavanjem umjetnosti i kulture. Sve što se zauzvrat nudi jesu nekvalitetni proizvodi i popularna kultura loše kvalitete. Na ovaj način ekstrapolirajući neke političke trendove u Velikoj Britaniji sedamdesetih godina autor kreira futuristički okoliš čije „protusvjetlo” jasno ističe tiraniju kolektiviteta uspostavljenju nad osobnim slobodama (Mumford).

Glavni protagonisti svih ovih romana pišu, govore i razmišljaju na potpuno različit i suprotan način od većine stanovništva koje nastanjuje te svjetove. Apostrofiranje razlika između pojedinca i psihologije mase poslužilo je autorima kao sredstvo za usmjeravanje čitateljeve pozornosti na postojanje drugih koncepcija, koje nadilaze jednostavnost fizičkih pojava radnje i sadržaja. Karakteristična pojava za oba romana jest postojanje likova koji uočavaju takozvano ludilo svojih prijatelja ili poznanika, njihovu prevrtljivost i konformizam, manjkavost, nehumanost i otuđenost društveno političkog sustava na vlasti (Atwood). Glavni likovi svjedoče manifestacijama svih najgorih poroka; njihovo djelovanje i govor postaju način razlikovanja onoga što je moralno od onoga što je nemoralno. Unutar te nehumane ludnice tematike života i smrti i vremena i povijesti usko su vezane za karakterizaciju i živote glavnih likova, koji su svjesni svog položaja, okruženja i prirode aktualne tiranije režima kojem su izloženi, a njihova nastojanja, razmišljanja i želja za promjenom samo su uzaludna kap u moru sveopćeg sivila i rezigniranosti (Huxley).

Sukob između pojedinca i ideologije, koja biva predstavljenom u štovanju lika velikog vođe, obično se prikazuje na planu borbe pojedinca koji postaje nosilac ljudske težnje za slobodom. Ili kako bi to kazao Orwell: „Sloboda je sloboda da se kaže da su $2 + 2 = 4$. Ako se to dopusti, sve drugo iz toga slijedi”, (Orwell, 1984 86). Taj sukob najčešće eskalira do krajnjih granica i pojedinac uvijek gubi. Za antiutopiju, tj. distopiju, karakterističan je protagonist koji živi u distopijskoj zajednici i tamo kreće na „idealističko” putovanje. Distopijski roman naime povezuju upravo distopijski protagonisti i njihova – težnja. Težnja se odražava u nastojanju pojedinca da izbjegne kolektivizaciju, odnosno integriranost u homogeniziranu zajednicu u kojoj su svi kao jedan. Ona upozorava na takozvano „idealno društvo” tematizirajući budućnost kao veliku zamku koja distopijskog junaka u njegovoj težnji sputava (Zamjatin). Na taj način kritizirajući društvo distopijski protagonist metaforički živi

izvan sistema i prateći njegov život čitatelj postupno dolazi u kontakt s naznačenim disfunkcionalnim društvom. U tim i takvim distopijskim romanima intelektualac je naime putnik, odnosno predstavljen je arhetipski poput otpadnika ili outsajdera, koji se suprotstavlja sustavu u kojem obitava. Izvjesno je da se otpadnik protagonist gotovo bezumno upušta u borbu s discipliniranim i represivnim sustavom ili državnim aparatom, koji ne predstavlja samo pomno organiziranu zajednicu jednoobrazne homogenizirane strukture, nego i zajednicu u kojoj je nemoguće napredovati. Utoliko je težnja uzaludna, a pokušaj protagonista da iskorači iz kolektivnog i istakne se kao pojedinac prikazuje se kao perverzno nastojanje da se pronikne u deformiranu unutrašnjost tog istog univerzuma. Na kraju svog putovanja protagonist obično pronalazi ili fizičku smrt ili, kako je to engleski književnik Samuel Taylor Coleridge nazvao, „život u smrti” (Marinoni Mingazzini i Salmoiraghi 500).

U svim ovim djelima zavjere i pobune na kraju su otkrivene, a njihovi junaci prolaze kroz proces „liječenja” i „oslobađanja” od svojih atavističkih impulsa, tijekom kojih i Smith i D-503 izdaju žene koje su voljeli i vraćaju se velikom vođi ili Velikom Bratu odnosno Dobročinitelju, protiv kojih su se u začetku pokušali pobuniti. Za razliku od Winstona Smitha u romanu Aldousa Huxleya *Vrli novi svijet* glavni junak Bernard Marx zbog iskazane pobune protiv režima protjeran je iz društva, ali mu je ipak ostavljena mogućnost da u egzilu, gdje više ne predstavlja potencijalnu društvenu opasnost, i dalje njeguje svoju različitost. Zanimljiv je, naime, obrazac utopijske fikcije odlazak – boravak – povratak, koji u antiutopijskoj postaje integracija – pobuna – integracija, pri čemu ova posljednja predstavlja konačnu pobjedu sustava nad pobunjenikom. Distopijski pripovjedni obrazac ima sadržajno postapokaliptično određenje i kreće se na relaciji između mita i znanstvenog znanja, gdje je mit o znanosti-kao-rješenju-za-čovječanstvo negacija stvarnosti. Stoga distopijski roman ide ukorak sa stvarnošću, ali i korak ispred: razmatra distopijsku budućnost u kojoj nas porobljava upravo težnja da budemo slobodni. Neuspjeh i nemogućnost da se težnja ispuni potiču na razmišljanje i kritiku stvarnosti, kao neizbježan tematski obrazac distopijskog pripovijedanja.

4. Vjerodostojnost Winstonove pobune

U 1984. uz centralni lik Winstona Smitha ne postoji nijedan važniji lik. Jednostavnije rečeno, Winston Smith ustvari je jedini lik o kojem je uopće vrijedno pisati, budući da su ostali likovi romana

poput programiranih robota. Naime, fabula realističkog tradicionalnog pripovijedanja, vrlo općenito govoreći, nalagala bi karakterizaciju likova i njihove odnose, dok je ovdje ona zamijenjena prikazom uniformiranog načina života stanovnika države po imenu Oceanija. Roman se zapliće oko Winstonova vanjskog i unutrašnjeg života, što je Orwellu pružilo mogućnost da se pozabavi reakcijom pojedinca na režim. Nadalje, važan aspekt romana nedostatak je individualizma i jednoobraznost. Individualizam je predstavljen kao opasnost za državu te je svaki oblik neuvjetovanog ponašanja strogo zabranjen. Na ovaj je način Orwell htio prikazati opasnosti koje prijete kod destrukcije individualnosti te što bi ustvari nedostatak individualnosti mogao u tom smislu značiti. Centralna je problematika pitanje na koji se način stvara lik nezadovoljan postojećim stanjem u naoko savršenom utopijskom društvu, odnosno stvoriti lik čiji je pristup i odnos prema takvom društvu propitivan. Autor se u ostvarenju svoje ideje poslužio pobunom kao svojevrsnim metaforičnim konceptom individualnog prijezira prema postojećem stanju i društvu u kojem pojedinac egzistira. Pobuna kao metafora u smislu dislokacijskog prijenosa značenja na relaciji pojedinac – društvo poziva protagonista na propitivanje, težnju i kritiku „mita o znanosti” kao poželjnu kolektivističku mantru. Uloga glavnog lika romana Winstona Smitha nije presudna samo po tome što je on glavni lik romana i nositelj radnje ili po tome što se čitatelj s njime poistovjećuje i suosjeća, on je metaforička veza s današnjim društvom i onime što možemo prepoznati kao normalni ljudski osjećaj i normalno ljudsko ponašanje. Kada ga ne bi bilo, knjiga bi izgubila svoju dojmljivu moć koja se temelji upravo na općem utjecaju knjige na čitatelja, pri čemu nisu važni detalji, već dojam koji knjiga ostavlja na čitatelja (Calder).

Winstonova ranjivost, njegovi strah i krhkost, njegova slabost i izdajstvo neizbježni su ishod njegovih nametnutih životnih uvjeta te posljedica u kojima on mora živjeti te su posljedica probuđene svijesti o vlastitom identitetu koji mu kao izraz protesta protiv konformizma ne ide u korist. Njegove nevolje s Velikim Bratom počinju onog dana kada je u jednoj staretinarnici, u siromašnom predgrađu Londona naseljenom prolina, kupio staru bilježnicu i počeo voditi dnevnik. To je ujedno ključni trenutak njegove pobune. Vođenje dnevnika opasan je i hrabar čin jer prošlost u Oceaniji ne predstavlja ukupnost završenih događaja ili činjenica, već je podložna stalnim promjenama i prilagodbama. Bilježenje podataka koji nisu pod striktnim nadzorom Partije predstavlja politički čin za koji je potrebna hrabrost, a čije je otkrivanje kažnjivo jer se smatra

protudržavnim činom ili zločinom protiv države. Iako svjestan posljedica svog djelovanja, ono je instinktivno. Winston je svjestan svoje potrebe za samostalnošću kao i potrebe da vrijeme provodi odvojeno od drugih. Također, svjestan je privlačnosti koju osjeća prema prolina, točnije prema Juliji, zatim prema bilježnici koju je kupio u dućanu u dijelu grada u kojem žive proli te prema okusu prave kave itd. On zna da je uživanje u tim stvarima opasno i kažnjivo i te stvari dovodi u vezu isključivo sa svojim potrebama. Njega naime ne zanimaju ni politika ni povijest ni država, već je to njegov osobni bunt protiv uskraćivanja zadovoljenja nekih temeljnih ljudskih potreba i osjećaja.

Winston je na kraju knjige živ, ali sveden ni na što. Pisac je time htio pokazati kako čovjekova volja, razum i tijelo mogu biti uništeni premda će žrtva protagonist možda preživjeti. On surađuje sa svojim krvnicima, zato je i ponižavanje u neku ruku dobrovoljno. Primjer rečenog Winstonovo je mučenje; riječ je o prikazu moći jer, iako su štakori kojima ga muče za Winstona „ono nešto čemu se ne možeš oduprijeti” i „najgora stvar na svijetu” (Orwell, *Zašto* 297), teško je povjerovati da je to iskustvo gore od onih iskustava kroz koja je Winston, u rukama mašine moći na putu do potpune destrukcije ličnosti, do tada već prošao. Kap koja je prelila čašu i trenutak definitivnog sloma jest saznanje o Julijinoj izdaji, dakle izdaji osobe s kojom je ostvario odnos dubokog povjerenja, vjerovanja i ljubavi i osobe s kojom je proveo jedinstvene i nezaboravne životne trenutke (Crick). „Jasno mi je kako, nije mi jasno zašto”, glasi lajtmotiv 1984. Winston Smith zna kako funkcionira Oceanija i mehanička cjelina tiranije, ali ne zna suštinski motiv i cilj te tiranije. Kada konačno, na kraju svoje pobunjeničke avanture, Winston Smith saznaje odgovor na pitanje „zašto”, ispostavlja se da iza svega što se njemu i ostalim pripadnicima Oceanije dešava stoji ogoljena, sadistička žudnja za vlašću. On čak ne zna postoji li Veliki Brat ili je samo mit. Oceaniju muče kolektivna svirepost Partije, sadizam, politička mašina koja prekraja prošlost, sadašnjost i svakog pojedinca (Klarin).

U 1984. o radnji se u stvari i ne radi. Radi se o problemu i o konfliktu oko tog problema i o iracionalnoj iritaciji koja odatle i proizlazi. Orwellova poruka nije političke prirode, on ne piše u korist ili protiv nekih ideja ili državnog uređenja. Njegovo je djelo antipropaganda autoritarnosti, elitizma, koncentracije moći i svakog nastojanja koje bi moglo biti usmjereno protiv kreativnog, poticajnog okruženja u kojem pojedinac nastaje. Uvijek se nadao da bi jednakost, solidarnost i suradnja mogli postati spontani izraz ljudske prirode i da bi potreba za politikom zasnovanoj na moći mogla biti

zaboravljena. U svom romanu svemu onome što je negativno Orwell suprotstavlja pozitivne strane ljudskog identiteta i karaktera, tj. skreće pažnju na postojanje i potencijal pozitivnih ljudskih osobina. Ako su vrijednosti koje npr. pjev ptica, „Zlatna Zemlja”, sunčeva svjetlost, prava kava i pravi kruh personificiraju održive, onda postoji nada i onda je povratak jednostavnom, iskrenom, poštenom i neiskvarenom načinu života i pravim ljudskim vrijednostima stvarno mogući.

Iz primjera Winstona Smitha vidljivo je da na čovjekovu osobnost utječe struktura modernog društva, tj. način na koji društvene i političke organizacije, kultura, masovni mediji i ostali društveni čimbenici djeluju na čovjekovu prirodu. Nakon svega nameće se pitanje čime je i kako suvremeni čovjek uvjetovan i koji je njegov položaj u suvremenom društvu?

5. Sloboda je ropstvo

Winston Smith htio je samo postati slobodan čovjek, pojedinac čiji su kvaliteta i posebnost, koji ga razlikuju od drugih, skriveni u jedinstvenosti i originalnosti njegova karaktera i identiteta. Međutim, sustav je jači od njega i pobjeđuje ga i zato je ovaj roman realan. Sustav utječe na sve nas i svi smo mi kontrolirani i uvjetovani vrijednostima koje nam sustav nameće i koji umjesto nas određuje što trebamo znati, vidjeti, jesti i slušati. Živimo u svijetu u kojem ništa nije sigurno i sve je izvan naše kontrole, u svijetu u kojem nismo gospodari svoje sudbine i gdje je privatnost fleksibilan pojam, a manipulacija informacijama svakodnevna pojava, pa je dobro zapitati se nije li danas kao i u Oceaniji $2 + 2 = 5$. Najveća vrijednost romana 1984. leži u analizi tendencija kojima naše društvo inklinira, a ne u naslućivanju nadolazećih nevolja. Najočitiye su popularizacija državnog nadzora, a time i porast moći države i kontrola privatnosti. Tehnološki razvoj opisan u romanu 1948. godine bio je za ono vrijeme čista znanstvena fantastika, a danas je to realnost (Landripet).

Orwell je osjećao nostalgiju prema predmodernim društvima i zazirao je od tehnoloških dostignuća modernog društva, koristeći pritom političku satiru kao način artikulacije osobnog prezira prema bilo kakvim oblicima autokratskog vladanja i rasta državne birokracije. U tom smislu on je bio reakcionar, ali reakcionar koji je želio zaštititi društvo od tiranije, konformizma i indoktrinacije itekako prisutnih i u današnjem društvu. U današnjim demokratskim društvima informacije su u potpunosti dostupne centraliziranoj birokraciji na način koji je Orwell samo mogao sanjati. Rezultat tog prikupljanja podataka jest koncentracija moći u rukama tih organizacija i njihova premoć nad

običnim ljudima. Birokracija je zakleti neprijatelj individualne slobode, ona je sitničava, uskogrudna, kruta i neliberalna. Organizacija velikih razmjera zahtijeva birokratsko ustrojstvo. Time je demokracija zapravo onemogućena, budući da oni na vrhu posjeduju kontrolu nad financijskim sredstvima i unutarnjom komunikacijom, velik, trajno organizirani politički aparat, legitimitet na koji se mogu pozvati i monopol nad političkim vještinama. Organizacije u suvremenom društvu ugrožavaju individualnost i potkopavaju demokraciju. Moć i sredstva sve su češće koncentrirani u okvirima organizacija i oni u prvom redu služe dobrobiti organizacije, a ne društva kao cjeline. Život modernog čovjeka sve više oblikuju organizacije nad kojima on nema nikakvu, ili vrlo oskudnu kontrolu (Howe).

Da bi bila apsolutna, vlast mora sve vidjeti, a da istovremeno sama bude nevidljiva. Moderna tehnologija joj to, bez sumnje, omogućava. Sredstva za odvratanje i uvjeravanje, ti osnovni mehanizmi kojima se svaka vlast koristi da bi svoje podanike navela da neke stvari ne rade, a druge rade, danas su daleko efikasnija nego u prošlosti. Moderna tehnika daje demokratskim vladama instrumente kontrole kakvima nijedan vladar u prošlosti nije raspolagao, dok suvremena sredstva propagande imaju moć i učinkovitost koji su ranije bili nezamislivi. I dok jedni u razvoju elektronike, informatike i robotizacije vide buduću perspektivu razvoja ljudskog društva, drugi upozoravaju na skrivene zamke takvog napretka koji se otrgnuo od demokratske kontrole i koji, u pogrešnim rukama, može postati moćan instrument opresije. Iza prezira prema tehnološkoj revoluciji, koji je kod Orwella tako očit, krije se strah da bi to moglo ugušiti život pojedinca, njegovu kreativnost i slobodu. Današnje brojne tehnike nadzora daleko nadmašuju ono što je u svom romanu opisao Orwell. Winston Smith je, ako ništa drugo, barem znao da ga špijuniraju. Današnji Winston Smith, međutim, nema pojma kada ga, ako i gdje sve nadziru. On zna da ga skrivene kamere prate u poduzećima, biroima, javnim institucijama, aerodromima, robnim kućama, trgovinama i na stanicama podzemne željeznice. Oni koji ih postavljaju to ne skrivaju i u njihovu je interesu da se zna da su one tu negdje, jer ljudi se ponašaju drugačije kada znaju da su promatrani. Nitko se protiv toga ne buni, a pojedinačni pokušaji protesta i neslaganja ušutkani su uz objašnjenje da je to najefikasnija metoda borbe protiv kriminala (Rifkin).

Prirodna tendencija svih policija jest da budu sveprisutne i sveznajuće, a suvremena tehnologija to im u velikoj mjeri omogućava. Problem je jedino u tome što je sveznajuća policija jedno od

najefikasnijih oruđa tiranije. Ako u današnjem društvu uopće i dođe do pojave totalitarizma, to se neće dogoditi oružanom akcijom ili vojnim pučem kao što je to bio slučaj u prošlosti. U suvremenom društvu totalitarizam je jedino moguć postepenim propadanjem i urušavanjem vrijednosti civilnog društva i građanskih sloboda (Chomsky, Mediji).

U današnjem inflacijskom svijetu računalna industrija jedna je od industrijskih grana čiji su proizvodi sve napredniji i jeftiniji i današnji je život gotovo nezamisliv bez računala, koja su postala naša svakodnevnica i koja su revolucionalizirala naš svijet i naš način života. Kompjutersko bilježenje podataka daje sasvim novu dimenziju organiziranom nadzoru ljudi. U Orwellovoj Oceaniji o svakome se zna sve: čovjek je proziran kao staklo, za Misaonu policiju i Partiju nema nikakvih tajni. Sve je manje tajni i u suvremenom kompjuteriziranom svijetu, gdje postoje javne i tajne baze podataka u kojima se prikupljaju i gomilaju sve relevantne informacije o svemu, svačemu i o svakome. Osobni podaci ostavljaju se svuda: u bolnici, knjižari, osiguravajućem društvu, banci, hotelu, sportskom društvu, školi, poduzeću, na internetu itd. Elektronska birokracija u stanju je iz mreže podataka dobiti svaku potrebnu informaciju o nekom pojedincu, o njegovim materijalnim mogućnostima, bračnom stanju i problemima, zdravstvenom stanju, prijateljima i poslovnim partnerima, sklonostima i hobijima. To bi za mnoge mogao biti dovoljan razlog da se prilagođavaju i da se suzdrže od kritika institucija, a tako počinje dobrovoljno podčinjavanje totalitarnim obrascima ponašanja, ona inertnost, prilagodljivost koja je najveća prijatelja slobodi.

Orwell u romanu 1984. nije pretkazao kako bi nametljiv bio nadzor u slobodnim društvima, koji ne provode silnici, nego se provodi u ime slobode i sigurnosti. U Velikoj Britaniji, zemlji Orwellova podrijetla, u 1970-ima i 1980-ima gradska uprava počela je probno postavljati interne televizijske kamere (Closed Circuit, CCTV) po ulicama, u parkovima, postajama i kupovnim centrima. 1990-ih napadi Irske republikanske armije i porast gradskog kriminala potakli su masovno postavljanje CCTV-a. Danas, s više od četiri milijuna kamera širom te zemlje, ukupan broj se penje na više CCTV-a po glavi – jedna na oko 15 ljudi – nego bilo gdje drugdje u svijetu. Ipak, javnost po svojoj prilici odobrava kamere i građani su sasvim zadovoljni što ih se nadgleda. Oružje prisile pretvoreno je u štit slobodnog društva od sebe samoga. Izostanak prosvjeda ili javne rasprave obeshrabruje zagovornike privatnosti. Došlo je do provale primjene nadzora na javnim prostorima svugdje u svijetu, bez ikakve javne rasprave o njejoj opravdanosti. Ljudi su podvrgnuti snažnoj moći nadzora

jer ne znaju kad su pod prismotrom, a kad nisu. Nova demokratska verzija služi sprečavanju zločina koliko i istraživanju podčinjenih (Pilger).

Sve ovo govori u prilog tezi da je moderno društvo, kao i društvo u 1984., u stvari društvo policijskog nadzora i društvo u kojem privatnost postoji samo kao privid. Međutim, tehnološka revolucija ne mora nužno voditi ograničavanju čovjekove kreativnosti i slobode, već bi trebala poslužiti kao sredstvo postizanja čovjekove svestranosti. Iako tehnološki napredak na polju informatike može biti upotrijebljen na štetu zajednice i pojedinca, to ne mora nužno biti tako, i tehnološki razvoj doprinosi sve većoj informiranosti ljudi, društvo postaje zrelije i sklonije načelima logike i zdravog razuma.

Moglo bi se reći da je vrag skriven u detaljima, ali postaje vidljiv tek kad se promatra cjelina. Danas sumnjati u razvoj znači sumnjati u smisao i cilj tehnokratskog projekta, koji obećava oslobađanje od rada, a ne slobodu rada. Zašto bi trebali pristati na nove i u velikoj mjeri rizične tehnološke avanture, koje nisu u skladu s prirodom i čovjekom, kad nas na kraju tog puta ne čeka obećana zemlja slobode („Zlatna zemlja”) i blagostanja? Zar onda ne bismo trebali ozbiljno tragati za drugim, humanijim i ekološki prihvatljivijim mogućnostima? To nije pitanje uništavanja strojeva ili uzaludnog pokušaja povratka u prošlost, to je stvar potrage za novim, alternativnim putevima tehnološkog i ekonomskog napretka, koji bi trebali biti u skladu s prirodom i čovjekom.

6. Između mita i znanosti: „ispiranje mozga”

Orwellov roman jedna je od najčitanijih knjiga u književnoj povijesti, danas gotovo klasik i knjiga koja je u mnogim dijelovima svijeta postala sastavni dio školske lektire. U čemu je tajna njezina neočekivanog uspjeha i popularnosti? Možda u tome što, kako to već primjećuju neki autori, državni sadizam i nemoć pojedinca predstavljaju glavne karakteristike današnjeg života. Možda čitatelji širom svijeta podnose Orwellov sadizam, njegov očaj i beznađe, jer u njegovoj priči prepoznaju svakodnevna sukobljavanja korumpiranih ideologija, smrt i licemjerje koji ih svakog dana zasipaju s naslovnih stranica novina i televizijskih ekrana. Interpretacije su različite, baš kao što je i sam roman čitan i interpretiran na mnogo različitih načina. Orwellov roman ne govori o ranjivosti ljudskog identiteta i slobode pojedinca, već je to priča o životu lišenom tih vrijednosti i društvu koje tu negativnu karakteristiku tretira kao napredak (Kellner).

Najstrašnja i najgora karakteristika 1984. jest lakoća dominacije ljudskom naravi i identitetom. Orwell je bio svjestan da je na ljude unutar društva lako utjecati i da su oni podređeni i uvjetovani ciljevima i pritiscima, koji potječu od njihove želje za novcem i moći, čemu se teško oduprijeti. Antispolni savez i Dvominutna mržnja samo su alegorijski izrazi za ispiranje mozga putem medija, propagande i institucija vlasti. Veliki Brat samo je metaforički izraz za nekritičko prihvaćanje političke moći. Ono što je u neku ruku u ovoj knjizi revolucionarno, jest zamisao da se primjenom različitih metoda i tehnika ljudska narav može promijeniti, ali ne na bolje, već ovdje na gore. 1984. nije toliko uspješno predskazanje koliko je uspješno upozorenje. Upozorenje o perspektivi ljudske slobode u svijetu u kojem političke organizacije i tehnologija proizvode moć u opsegu nezamislivom za prijašnje vrijeme i prilike (Meyers).

Slično Orwellovoj 1984. u današnjem svijetu ekonomije i tržišta više je nego jasno da se ljudski odnosi temelje na principu međusobne ljudske indiferentnosti kao osnovnog preduvjeta za ostvarenje ekonomskih ciljeva. Odnosi među ljudima u društvu poprimaju ekonomske karakteristike i umjesto međuljudskog odnosa oni poprimaju karakter odnosa među stvarima. Noam Chomsky smatra da je današnji čovjek podložan utjecajima koji ne ovise samo o njemu, već su produkt vanjskih sila i utjecaja. Suvremeni pojedinac žrtva je sve većeg otuđenja i nesigurnosti, što je posljedica koncentracije kapitala i moći u rukama pojedinih kompanija i oglašivačkih agencija, koje svojim djelovanjem usmjeravaju i utječu na ljudsko ponašanje i sprečavaju individualnu inicijativu i inovativnost. U svakom društvu njegovo kulturalno određenje ovisi o dominantnoj grupi ili grupama koje u tim društvima imaju koncentriranu vlast u svojim rukama. Te dominantne grupe kontroliraju obrazovni sustav, škole, crkve, izdavačku djelatnost, kazališta i šire svoje ideje i shvaćanja na društvo u cjelini. Oni su i nosioci prestiža i bogatstva u društvu, tako da su niže klase spremne imitirati i prihvatiti njihove sustave vrijednosti i često se s njima poistovjećuju (Chomsky, Mediji).

Moderni čovjek nije slobodan postupati prema vlastitoj volji, on se pokorava anonimnim autoritetima i usvaja identitet koji nije njegov. Unatoč prividnom vanjskom optimizmu i inicijativi, moderni je čovjek obuzet dubokim osjećajem nemoći. Izvor autoriteta ne mora biti neka fizička osoba ili institucija koja nalaže pojedincu da nešto mora učiniti na ovaj ili onaj način ili da nešto smije, a nešto ne smije učiniti. To može biti i unutrašnji autoritet koji se manifestira u obliku

dužnosti, savjesti ili ega. Anonimni se autoritet pojavljuje u obliku zdravog razuma, znanosti, psihičkog zdravlja ili javnog mišljenja. Ne traži od pojedinca ništa posebno – samo ono što je samo po sebi razumljivo. Kod vanjskog autoriteta jasno je da postoji red i jasno je od koga ta naredba dolazi i tko je daje i uvijek postoji mogućnost pobune protiv takvog autoriteta, pri čemu se čak može razviti i osobna neovisnost i moralna hrabrost. Anonimni autoritet efektivniji je i jači jer nije potpuno jasno odakle taj autoritet dolazi, on se skriva iza privida slobode i društvene neovisnosti. Osjećaj pojedinačne izdvojenosti i nemoći nije nešto čega je svjestan normalni čovjek. Taj je osjećaj previše strašan da bi ga ljudi bili svjesni. On se prikriva svakodnevnim uobičajenim tijekom čovjekovih aktivnosti, pouzdanjem i odobravanjem koje on nalazi u svojim privatnim ili društvenim odnosima, uspjehom na poslu, rasonodom, provodima, poznanstvima, izlascima (Fromm, Zdravo).

U moderno doba glavni društveni putovi bijega jesu podčinjavanje vođi, do čega je došlo u fašističkim i komunističkim zemljama, te prinudni konformizam koji prevladava u suvremenoj demokraciji. Za veliku većinu stanovništva utjecaj ne dolazi putem čitanja knjiga, gledanja dokumentarnih filmova ili televizijskih vijesti, već putem tzv. mehanizama za odvratanje ljudske pažnje. Glavni mehanizmi za odvratanje ili ometanje ljudske pažnje jesu masovni mediji, tehnologija i industrija zabave, odnosno svi oni aspekti popularne kulture koji su posredovani masovnim medijima, a što u konačnici vodi prema što većem ljudskom otuđenju. Sve, od raznih zabavnih televizijskih programa, serija, sapunica, sporta, videoigara i društvenih mreža, do predodžbi i idealiziranih slika u medijima masovne komunikacije – sve to dominira ljudskim životima i ljude pretvara u pasivne potrošače i promatrače navikle stvari uzimati zdravo za gotovo. Takva struktura medija veoma je slična ostalim institucijskim strukturama, a njihov je glavni cilj stvaranje političke i poslovne elite koja promovira samo interese moćnih i upravlja i preuzima kontrolu nad životima pasivnih promatrača i potrošača. Javnost je pasivna i njezina je jedina uloga promatranje, a ne sudjelovanje. Donošenje odluka u rukama je elite i to se naziva demokracijom (Chomsky, Moć).

Vladavina zakona, pravo na samoodređenje, demokracija i ljudska prava samo su termini kojima se prikriva i opravdava život u današnjem visoko indoktriniranom društvu. Propaganda je demokraciji isto što i nasilje totalitarizmu, pri čemu su tehnike pretvorene u visoku umjetnost. Doktrine vladajuće državne ideologije ugrađene su u načela prava na različito razmišljanje i

usmjerene na eliminaciju racionalne kritičke diskusije kao jedne od sofisticiranijih metoda, iako ne manjka ni prizemnijih metoda koje su učinkovite u sprečavanju ljudi da vide ono što gledaju i da pokušaju razumjeti svijet u kojem žive. Za one koji ne prestaju tragati za slobodom najvažnije je detektirati alate, mehanizme i načine indoktrinacije. Takve je metode lako zamijetiti u totalitarnom društvu, međutim, puno teže u sustavu ispiranja mozga pod slobodom (Chomsky, Propaganda). Aristotel je zamišljao demokraciju kao sustav koji pretpostavlja relativnu jednakost (Tocqueville). Ta jednakost podrazumijeva disperziju moći na svim društvenim razinama. Mediji bi kao i druge institucije trebali biti u službi radne snage i zajednice u kojoj djeluju i trebali bi biti odraz raznolikosti interesa i potreba opće populacije kako bi pobudili njihovo sveobuhvatno sudjelovanje.

Očito je da sve ove tvrdnje osporavaju tradicionalno vjerovanje da je moderna demokracija ostvarila pravi individualizam oslobađanjem pojedinca od svih vanjskih ograničenja. Čovjek je ponosan što se ne podvrgava nikakvim vanjskim autoritetima, što uživa slobodu izražavanja svojih misli i osjećaja i smatra da ta sloboda automatski jamči njegovu individualnost. Međutim, suvremeni pojedinac prečesto zaboravlja činjenicu koju je Winston Smith spoznao kada je započeo s pisanjem dnevnika i kada je shvatio da jedino osjećanje identiteta koje je zasnovano na doživljajima vlastite moći može dati snagu, dok svi oblici grupnog identiteta čine čovjeka zavisnim i slabim. Onoliko koliko čovjek može shvatiti stvarnost, toliko može učiniti svijet svojim; ako živi u iluzijama, on nikad ne mijenja uvjete koje ove iluzije čine nužnima.

7. Okovi iluzije

Kao što mnogi teoretičari govore, danas živimo u okviru društvene strukture koja je pod utjecajem tzv. treće tehnološke revolucije. Smatra se da je treća, informatička revolucija do sada najdublja, najkompleksnija i najvažnija revolucija u povijesti razvoja čovječanstva (Dragičević). Danas se nalazimo u informacijskom dobu koje je revolucionaliziralo svijet u kojem živimo baš kao što je to bio slučaj i s industrijskom revolucijom u devetnaestom stoljeću, koja nas je odvojila od predmodernog agrarnog svijeta i načina života. Međutim, razvojem informacijske i komunikacijske tehnologije, razvojem interneta i virtualne stvarnosti – suprotno očekivanjima i nadama mnogih – nije riješena većina naših problema s neznanjem i nejednakošću. Pokazalo se da je i sama ideja informacijskog društva puna utopijanizma. Dokaza ima i previše, a pogotovo u političkom životu

velikog broja razvijenih zemalja, gdje nije nikakva novost da ljudi imaju veoma malo povjerenja u političare i da su vrlo sumnjičavi i nepovjerljivi prema političkim strankama, njihovim programima i ideologijama. Političke smicalice, spletkarenje, laskanje, laganje, varanje, maltretiranje svake vrste jedini su način da politički aspirant postigne uspjeh. Tome je pridodana potpuna demoralizacija karaktera i osobe. Ljudi su dovoljno neupućeni da vjeruju i podržavaju ambiciozne političare, a da bi poslije otkrili da su izdani i prevareni. Ako i postoji nekorumpirani političar, on je potpuno bespomoćan i izvan utjecaja, što se uistinu i pokazalo u velikom broju slučajeva. Politika je u očima običnih ljudi srozana na poslovicu trla baba lan da joj prođe dan, na nepotizam i karijerizam, i nakon svakog izbornog ciklusa u pravilu nudi još lošiji tim upravitelja. To se djelomično može pripisati postmodernističkom skepticizmu i poruzi, ali i sve dominantnijem osjećaju rezignacije zbog neuspjeha ideologija i tehnologija u ostvarivanju obećanog. Ukoliko je sve prije navedeno točno, moderno bi društvo zahvaljujući globalizaciji trebalo biti na putu ukidanja povijesti. Čak i liberalni kapitalizam u ovom slučaju gubi lažni sjaj. Razotkriva se varljivost svih težnji za valjanim društvom:

Sva kultura usredotočava se oko navika koje čak kad su skupne, nisu službene – gostionica, nogometne utakmice, obrađivanje vrta, sjedenje uz kamin i šalica dobrog čaja. Još se uvijek vjeruje u individualnu slobodu, gotovo kao u 19. stoljeću. Ali to nema nikakve veze s ekonomskom slobodom, pravom izrabljivanja drugih za svoj probitak. To je sloboda koja priznaje pravo na svoj dom, slobodu raspolaganja svojim slobodnim vremenom, na izbor svoje zabave umjesto da vam je nametnu odozgo (Orwell, Zašto 165).

Zakonske odredbe pravnog sustava određuju što se smije, a što ne smije činiti, što je dopušteno, a što nije, one vrlo čvrsto i detaljno određuju granice slobode čovjeka. Pravni mehanizam u sklopu države ima dvojaku ulogu: čuvar je minimalnih prava slobodnog građanina, u smislu u kojem ograničava apsolutno konzumiranje moći vladajuće strukture, ali je i prinuda, ograničavatelj slobode svakog pojedinca time što naložima, zabranama, propisima i odredbama sputava neovisnog pojedinca u konzumiranju njegove slobode. On je objektivno poricanje neovisnosti pojedinca jer ga uklapa u kategorijalne, načelne odredbe ili predvidljive obrasce ponašanja i čini ga ovisnim u konkretnom pravnom sustavu koji je na snazi. S druge strane, on je i pozitivno potvrđivanje subjektivne autonomije jer barem načelno ističe prava svakog pojedinca. Svaki je pravni sustav dio političkog okruženja države u kojoj djeluje i politička moć prelijeva se u pravni

sustav i obrnuto. Pojedinac je žrtva moći nagomilane u rukama vlasti. Osobna su prava uvelike ugrožena društvenim i političkim pravima. Ako čovjek može biti slobodan isključivo izvan prinude, onda je njegova sloboda, poput slobode Winstona Smitha, izvan zakona, tj. u prostoru koji nije zakonski reguliran.

Riječ je o pravu na otpor (neposlušnost), što predstavlja jedan od središnjih motiva anarhizma, koji počiva na pravu svakog pojedinca na samoodređenje. Pojedinac je mjera svih stvari, a svako udruženje trebalo bi biti plod slobodne volje pojedinaca koji se udružuju zbog određenog interesa i po volji napuštaju takvo udruženje. Anarhizam je kao pojam zapravo kovanica protivnika slobodnog mišljenja, zbog čega anarhizam i jest poprište priličnih nesporazuma, a nerijetko i žrtva brojnih predrasuda. Jer upravo su protivnici slobode istinske slobodare nazivali anarhistima – protivnicima reda, poretka, državne i naroda. Upravo su najgori tirani najčešće koristili pojam anarhizam kao termin kojim su demonizirali borce za slobodu i prava pojedinaca. Anarhistička teorija, tj. slobodarstvo, nema s tim nikakve veze i napada sve oblike moći zato jer su čovjeku nametnuta i odijeljena od svake ljudskosti i slobodnog pojedinca (Kirinić).

Da bi se zadovoljila potreba za slobodom, potrebno je negirati, dokrajčiti ili, u svakom slučaju, transformirati autoritete koji priječe ostvarivanje slobode. Izravna ekonomska akcija postala je tako snažna sila u borbi za industrijsku slobodu i jednako je moćna i u osobnoj sferi. Izravna akcija protiv napadačkog, nametljivog autoriteta bilo koje vrste logična je i dosljedna slobodarska metoda. Ako pravednost nije jednaka za sve, nemoguće je uspostaviti društvo jednakih u kojem bi nestalo potrebe za podčinjavanjem autoritetima i u kojem bi nestala potreba za ograničavanjem osobnih sloboda. U takvom bi društvu čovjeku bilo dozvoljeno da razvija svoju osobnost i razum. U suprotnom individualizam ne predstavlja proces punog razvoja vlastitog bića, već je to samo obmana. Suvremeni pojedinac osuđen je na pribavljanje sredstava koja mu osiguravaju egzistenciju, a privilegiranoj manjini onih koji su se uspjeli izboriti za dokolicu, koja ostavlja vremena za slobodan razvoj, društvo dopušta korištenje tog slobodnog vremena samo pod uvjetom da se podrede zakonu i da ne nagriza temelje tog carstva – ni direktnijom kritikom ni osobnom pobunom (Fromm, S onu).

Svaka je vlast koja postoji tiranija. Nije bitno je li to crkvena ili svjetovna vlast, jer u svakom slučaju njezin je cilj podređivanje i uvjetovanje pojedinca. Prirodni je zakon onaj činilac u čovjeku koji se

učvršćuje slobodno i spontano bez ikakve vanjske sile, u skladu sa zahtjevima prirode. Potreba za hranom, seksualnim zadovoljenjem, svjetlom, zrakom i kretanjem prirodni je zakon. Za njegovo izražavanje nije potreban ustroj vladavine, već on zahtijeva samo spontanost i slobodne mogućnosti. Pravi društveni sklad raste prirodno iz zajedništva interesa. U društvu u kojem oni koji uvijek rade nemaju ništa, dok oni koji nikad ne rade uživaju, zajedništvo interesa ne postoji i društveni je sklad samo mit. Cijeli je arsenal vladinih zakona, policije, vojnika, sudova i zatvora uključen u usklađivanje najproturječnih društvenih elemenata. Apsurdno je opravdanje autoriteta time da on služi za umanjivanje kriminala. Kriminal je loša isprika jer sve dok ekonomske, političke, socijalne i dr. institucije današnjice nastoje preusmjeriti ljudsku aktivnost na krivi put, sve dok je većina ljudi nezadovoljna jer radi stvari koje mrzi raditi i živi životom koji prezire, zločin će biti neizbježan. Da bi se izbjegli ovi problemi, ključno je eliminirati sve oblike autoriteta, kao i arbitrarne i represivne mjere. Samo se u slobodi čovjek može uzdići do potpune duševne zrelosti i shvatiti pravi značaj i snagu društvenih veza koje su osnova svakog normalnog društvenog života. Sloboda, mir i spokoj jedini nas mogu naučiti pravim faktorima ljudske prirode i njenim mogućnostima. Slobodarska misao danas prodire u svaki segment ljudskog postojanja – znanost, umjetnost, literaturu, kazalište. To je filozofija o neovisnosti pojedinca i teorija o društvenom skladu i nadasve istina koja najavljuje bolje sutra (Kalanj).

Neovisno o alternativnim izvorima informacija, disidentskoj kulturi i anarhizmu, u današnjem društvu postoji i velik broj pozitivnih čimbenika koji promoviraju pozitivnu slobodu. Suvremena psihologija smatra da je za samoostvarenje, odnosno ostvarivanje čovjekova punog potencijala i osobnosti, ključna ne samo sposobnost kritičkog i neovisnog razmišljanja, već i čovjekova sposobnost aktivnog izražavanje svojih emocija i intelektualnih sposobnosti. Pozitivna sloboda reflektira se u spontanoj, neprinudnoj aktivnosti cjelokupne integrirane ličnosti i suprotna je nekritičkom usvajanju obrazaca nametnutih čovjeku izvana. Još uvijek je živa humanistička tradicija, koju nije uništio nehumani proces otuđenja. Postoje znakovi da su ljudi sve više nezadovoljni i razočarani svojim načinom života i da nastoje povratiti svoje izgubljene identitete. Velik broj ljudi još uvijek sluša dobru glazbu, slika, obrađuje vrtove, gradi vlastite čamce ili kuće, uključen je u sve više slobodnih i spontanih aktivnosti.

Imajući na umu tvrdnju da negativna sloboda i njeni mehanizmi od čovjeka čine biće koje je otuđeno i izdvojeno od svijeta i čiji je identitet slab i neprestano napadan, nameće se pitanje kako to spontana aktivnost rješava problem osobne slobode? Zajednički je stav svih psihologa, sociologa i drugih teoretičara modernog društva da spontana aktivnost pruža čovjeku priliku za sjedinjenjem sa svijetom, drugim ljudima, prirodom, kao i sa samim sobom, istovremeno mu pružajući priliku savladavanja straha od usamljenosti i očuvanja integriteta svojega vlastitog identiteta. Kao što je Fromm i istaknuo, glavna sastavnica takve spontanosti jest ljubav koja se ne svodi na posjedovanje druge osobe, već ljubav kao sjedinjavanje pojedinca s drugima na temelju očuvanja pojedinačnih identiteta. Druga je sastavnica rad kao produktivni, stvaralački čin, pri čemu se čovjek sjedinjuje s prirodom. To vrijedi za svaku spontanu aktivnost koja pridonosi osjećaju osobne tranzicije i ispunjenosti, a u isto vrijeme sjedinjuje čovjeka s prirodom i neposrednim okruženjem. Osnovna proturječnost inherentna slobodi u smisli pojave individualnosti s jedne strane i patnje zbog usamljenosti s druge strane rješava se na višem stupnju, čovjekovom spontanom radnjom. Pri svakoj spontanoj aktivnosti čovjek prihvaća svijet i njegov identitet postaje jači i čvršći, jer vlastito „ja” onoliko je snažno koliko je aktivno. Snagu vlastitom „ja” i osnovu za oblikovanje njegova integriteta pružaju samo one osobine koje proizlaze iz čovjekova spontanog i stvaralačkog djelovanja. Nesposobnost spontanog djelovanja i nesposobnost izražavanja onoga što čovjek stvarno misli i osjeća korijeni su osjećaja inferiornosti i slabosti. Međutim, u našoj kulturi vrijedi upravo obrnuto, važan je rezultat, a ne proces ili aktivnost kao takva. U našoj kulturi proizvodi gube na uporabnoj vrijednosti i sve više dobivaju na razmjenskoj vrijednosti. Drugim riječima, svrha proizvodnje nije više toliko usmjerena na zadovoljavanje stvarnih potreba, već na što veću prodaju robe, a čovjek kupovanjem prisvaja stvari bez ulaganja ikakvog stvaralačkog napora. Naglasak pri tome prelazi s vrijednosti stvaralačke aktivnosti na vrijednost gotovog proizvoda. Jureći za srećom koja se naziva karijera ili uspjeh, čovjek propušta doživljaj aktivnosti u danom trenutku koji mu može pružiti stvarnu sreću. Spontana aktivnost predstavlja čovjekovu vezu sa svijetom, mogućnost ostvarenja njegova vlastitog „ja” i način da on i svijet postanu dio jedne strukturalizirane cjeline u kojoj on zauzima predviđeno mjesto. Živeći spontano, a ne prinudno ili automatski, čovjek prestaje sumnjati u samoga sebe i prestaje sumnjati u značenje života. On

postaje svjestan sebe kao aktivnog i stvaralačkog pojedinca i shvaća da život ima samo jedno značenje, a to je sam čin življenja.

Pojedinac može steći snagu i sigurnost jedino ako je sposoban prevladati tu sumnju u sebe i ako se uspješno poveže sa svijetom oko sebe prihvaćajući ga činom spontanog življenja. Ta sigurnost dinamična je i ona ne počiva na zaštiti, već na čovjekovoj spontanoj aktivnosti. To je sigurnost koja se stječe svakog trenutka čovjekovom spontanom aktivnošću. Sloboda podrazumijeva puno potvrđivanje jedinstvenosti pojedinca. Istinski razvitak ličnosti razvitak je koji se temelji na poštovanju posebnosti ličnog ja drugih osoba, kao i našeg vlastitog „ja”. To poštovanje jedinstvenosti vlastitog „ja” i njegovanja te jedinstvenosti najdragocjenija su dostignuća ljudske kulture, koja su danas u opasnosti. Siromaštvo, strah, izdvojenost upereni su protiv života i sve što služi slobodi i potiče čovjekovu hrabrost i snagu da bude svoj u korist je života. Patnja, podčinjenost ili samoubojstvo antiteze su pozitivnim ciljevima života. Međutim, čovjekovo podčinjavanje idealima ne znači i poricanje dostojanstva ideala. Istinski ideal kao cilj podupire razvitak, slobodu i sreću vlastitog „ja”. Istinski ideal nije neka skrivena sila iznad pojedinca, već jasan izraz krajnjeg potvrđivanja vlastitog „ja”. Svaki ideal koji je u suprotnosti s ovim potvrđivanjem dokazuje da nije ideal, već patološki cilj (Fromm, Zdravo).

Winstonova smrt metaforička je, on je žrtvovao svoj eksterni identitet da bi mogao zadržati integritet svojeg duhovnog identiteta. Njegova je žrtva tragična, ali je i krajnja potvrda njegove individualnosti. On se kao žrtva razlikuje od svih ostalih članova društva, čija se žrtva ne svodi na ispunjenje života, već na njegovo poricanje. Takva žrtva samo je izraz onoga čemu Partija stremi – ukidanju pojedinačnog identiteta i slobode i njegovu potpunom podčinjavanju višoj moći. Prava žrtva pretpostavlja upornu želju za duhovnim integritetom. Žrtva onih koji su tu želju izgubili samo prikriva njihovo moralno siromaštvo:

Winston je sjedio u nekom blaženom snu i nije obraćao pažnju na čašu koja se puni. Nije više trčao niti klicao. Bio je opet u ministarstvu ljubavi, sve mu je bilo oprošteno, duša mu je bila bijela kao snijeg. Sjedio je na optuženičkoj klupi, sve je redom priznavao, sve je redom upletao. Hodao je niz bijelo opločeni hodnik, s osjećajem da hoda po suncu, a iza leđa mu naoružan stražar. Davno očekivani metak zabijao mu se u mozak. Zagledao se gore u golemo lice. Četrdeset godina mu je trebalo da shvati kakav se smiješak krije pod crnim brkovima. O, okrutnog li, nepotrebnog

nesporazuma! O tvrdoglavog li, samovoljnog progonstva iz očinskog zagrljaja! Dvije suze s mirisom džina skotrljale su mu se s obje strane nosa. Ali to je dobro, sve je u najboljem redu, borba je završila. Pobijedio je samoga sebe. On voli Velikog Brata (Orwell, 1984 277).

Bez individualizma i jednakosti nema demokracije. Pobjeda slobode moguća je samo unutar kulture čija je svrha razvoj i sreća pojedinca i njegov razvitak lišen manipulacije i podvrgavanja nekakvoj moći i jedino unutar društva u kojem svijest i ideali pojedinca nisu refleksija vanjskih prohtjeva, već su odraz ciljeva koji proizlaze iz stvarnih potreba tog društva. Čovjek će biti u stanju svladati svoju osamljenost, otuđenost i osjećaj nemoći samo ako se društveno-ekonomsko uređenje podredi ciljevima ljudske sreće i samo ako bude aktivno sudjelovao u društvenom procesu i životu. Ljudsko društvo pobijedit će snage nihilizma samo ako bude u stanju ljude ispuniti naj snažnijom vjerom u život, u istinu, i u slobodu kao aktivno i spontano ostvarivanje vlastitog identiteta:

Može, jer to će barem biti svijet zdrava razuma. Gdje ima jednakosti, ima i zdravog razuma. To će se dogoditi prije ili kasnije, snaga će se pretvoriti u svijest. Proli su besmrtni, u to se ne može ni sumnjati kad se pogleda ovu moćnu figuru u dvorištu. Na kraju će doći do njihova buđenja. A dok se to ne dogodi, premda trajalo i tisuću godina, oni će preživjeti, unatoč svakom računu vjerojatnosti, kao ptice, prenoseći s tijela na tijelo vitalnost koju Partija ne dijeli i ne može uništiti.

Sjećaš li se – rekao je – onog drozda koji nam je pjevao, prvi put, na rubu šume?

Nije pjevao nama rekla je Julija. – Pjevao je za svoje zadovoljstvo. Čak ni to. Naprosto je pjevao.

Ptice pjevaju, proli pjevaju, Partija ne pjeva. Po cijelom svijetu u Londonu i New Yorku, u Africi i Brazilu, i u tajanstvenim, zabranjenim zemljama s one strane granica, na ulicama Pariza i Berlina, u selima beskrajnih ruskih ravnica, na tržnicama Kine i Japana – posvuda stoji ova ista, stamena, nepobjediva figura, unakažena radom i rađanjem, koja mukotrpno kuluči od rođenja do smrti i svejedno pjeva. Iz tih moćnih slabina mora se jednom izroditi rasa svjesnih bića. Mi smo mrtvi; budućnost je njihova. Ali u toj budućnosti možemo sudjelovati ako održavamo na životu duh, kao što oni održavaju tijelo, i prenosimo tajni nauk da su dva i dva četiri (Orwell, 1984 208).

Bibliografija

- . Moć i teror. Preveo Belmondo Miliša. Jesenski i Turk, 2003.
- . Propaganda i javno mišljenje. Prevela Suzana Sesvečan, VBZ, 2002.
- . S onu stranu okova iluzije. Preveo Stanislav Tuksar, Naprijed, 1986.
- . Zašto pišem i drugi eseji. Preveli Marijan Krmpotić i Vladimir Roksandić, August Cesarec, 1984.
- . Zdravo društvo. Prevele Zagorka Golubović i Anđelija Todorović, Naprijed, 1983.
- Atwood, Margaret. „Everybody Is Happy Now.” The Guardian, 17.11.2007,
www.theguardian.com/books/2007/nov/17/classics.margaretatwood. Pristupljeno 14.7.2021.
- Burgess, Anthony. Paklena Naranča. Preveo Marko Fančović, Zagrebačka naklada, 1999.
- Calder, Jenni. Huxley and Orwell, Brave New World and 1984. Edward Arnold Ltd, 1976.
- Chomsky, Noam. Mediji, propaganda i sistem. Preveli Robert Posavec, Nina Šterc i Iva Šterc, Što čitaš?, 2002.
- Claeys, Gregory. „The Origins of Dystopia: Wells, Huxley and Orwell”. The Cambridge Companion to Utopian Literature, edited by Gregory Claeys, Cambridge University Press, 2010, pp. 107-32.
- Crick, Bernard. „Nineteen Eighty-Four: Context and Controversy”. The Cambridge Companion To George Orwell, edited by John Rodden, Cambridge University Press, 2007, pp. 146-59.
- Dragičević, Adolf. Politička ekonomija prijelaznog društva. Školska knjiga, 1991.
- Fromm, Erich. Afterword to George Orwell's 1984. Signet Classics, 1961.
- Howe, Irving. 1984 Revisited. Perennial Library, 1983.
- Huxley, Aldous. A Collection of Critical Essays. Prentice-Hall, Inc., 1974.
- Kalanj, Rade. Ideologija, utopija, moć. Naklada Jesenski i Turk, 2010.
- Kellner, Douglas. An Orwellian Nightmare: Critical Reflections on the Bush Administration. Rowman and Littlefield, 2004.
- Kirinić, Višeslav. Antologija anarhizma. Naklada MD, 2003.
- Klarin, Mirko. Čekajući velikog brata. Narodna knjiga: 1984.

Kumar, K. „Utopija i antiutopija u dvadesetom stoljeću.“ *Diskrepancija*, sv. II, br. 4, 2001., str. 75-96.

Landripet, I. „Orwellova 1994. Aktualost distopijskog predloška i implikacije novootkrivenog djela“. *Diskrepancija*, sv. 5, br. 9, 2004, str. 41-54.

Marinoni Mingazzini, Rosa, i Lucia Salmoiraghi. *A Mirror of the Times. English Section 2*. Morano Editore Milano, 1992.

Meyers, Jeffrey. *George Orwell: The Critical Heritage*. Routledge & Kegan Paul, 1975.

Mumford, Lewis. *Povijest utopija*. Preveo: P. Tomić, Naklada Jesenski i Turk Zagreb, 2008.

Orwell, George. 1984. Preveo Antun Šoljan, Alfa, 2001.

Pilger, John. *Novi vladari svijeta*. Preveo Vladimir Cvetković, Epifanija, 2002.

Rifkin, Jeremy. *Doba pristupa: nova kultura hiperkapitalizma u kojoj je cijeli život iskustvo za koje se plaća*. Bulaja naklada, 2005.

Tocqueville, Alexis. *O demokraciji u Americi*. Prevela Divina Marion, Informator, 1995.

Zamjatin, Jevgenij. Mi. Prevela Rafaela Božić Šejić, Breza Zagreb, 2001.

[1] Primjerice, engleski roman devetnaestog stoljeća i vrsni pisci toga doba počesto su mogli zavarati takozvanog „običnog čitatelja” stvarajući iluziju da je uronjen u zabavno štivo koje je neka vrsta novinarstva, historiografski zapis. Dojam je stvoren uz naoko minimum „estetske distance”, koja nije ostavljala mnogo prostora za nevjericu. Iza takvog se pera dakako kriju majstorski pisci poput Dickensa ili Thackeraya, koji su itekako ponirali u kompleksne simboličke dubine i počesto se služili satikom sakrivenom u naoko površne obrasce društvenih previranja.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License